

ELİF ŞAFAK'IN ROMANLARINDA MİLLİYET VE TÜRLÜK ALGISI

Yrd. Doç. Dr. Bilal KIRIMLI*

ÖZ: Elif Şafak, son on yıldır adından en çok söz edilen, romanları çok fazla satılan ve okunan yazarlar arasındadır. Gerek edebiyat alanının dışında tartışmalara konu olan 2006 yılında yayımladığı *Baba ve Piç*'le gerekse 2009'da yayımlanıp yüksek satış rakamlarına ulaşan *Aşk*'la Elif Şafak'ın romanları dikkat çekmeye ve değişik açılardan değerlendirilmeye devam etmektedir. Elbette ki edebî eserler farklı yaklaşımlarla ele alınabilir. Edebî eserlerin ele alınabileceği yaklaşım tarzlarından birisi de edebî endişeyi kaybetmeyen sosyal meseleler ağırlıklı incelemelerdir. Bu çalışmada da Şafak'ın romanlarının kurgusal dünyasına yansıyan *milliyet* ve *Türklük* kavramları incelenmiştir. Şafak'ın romanlarında vakalar değişik milletlere ve kültürlere ait şahısların ilişkileri üzerine kurulmuş, değişik ülke ve coğrafyalar mekân olarak kullanılmıştır. Bütün romanlarda çok kültürlülük, daima bir arka plan olarak kendini hissettirmiş ve bir milliyete aidiyet konusunda tarafsız bir anlayış ortaya konulmuştur. Romanların sosyal dokusu, klasik *milliyet* kavramına uymayan bir zeminde temellenmiş ve bu temel üzerinde bir Türklük algısı yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elif Şafak, milliyet, Türklük, roman.

Perceptions of Nationality and Being a Turk in the Elif Şafak's Novels

ABSTRACT: Elif Şafak is a well known and popular author in Turkey in the last decade. Her well known books are *Father and Bastards* issued in 2006 and *Love issues* in 2009 which have been criticized and examined by some litterateurs in terms of different perspectives. It should be said that novels can be critiqued and examined in the light of the different perspectives. For example, these kinds of studies can be viewed in terms of social life.

The purpose of this paper is to examine nationality and being a Turk based on speculative aspects of the novels of Elif Şafak. The cases in the novels of Elif Şafak are based on different nationalities, cultures

* KATÜ Fatih Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. kirimlibilal@yahoo.com

and countries. Multicultural perspective becomes a matter of primary importance in the novels of Elif Şafak. Besides this, nationality is given minor importance in these novels. Nationality and being a Turk in the novels of Şafak are not based on the common definition of the concept of nationality.

Key Words: Elif Şafak, nationality, being a Turk, novel

İlk romanını 1997 yılında yayımlayan Elif Şafak, son on yıldır adından çok söz edilen romancılarımızdan biridir. Bilhassa 2006 yılında yayımladığı *Baba ve Piç* romanıyla edebî tartışmaların dışında tarihî ve hukuki tartışmalara da sebep olmuş; Türklüğe hakaret ettiği iddiasıyla 2006 yılında hakkında dava açılmıştır. Bir roman dolayısıyla ortaya çıkan ve genişleyen bu tartışmalar bir *edebî eserin* toplumda oluşturabileceği ilgi ve algıları, *edebî vakanın* sosyal tesirlerini yansıtmaları bakımından dikkat çekici bir örnektir. Bu olayla ilgili olarak toplumun değişik kesimlerinde farklı tepkiler ortaya konulmuş, tartışmalar yurtdışına da taşarak çeşitli kesim ve kuruluşlar tavırlar almışlardır¹.

Baba ve Piç'teki Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili ifadeleri tartışmalara sebep olan Elif Şafak'ın bütün romanlarında *aidiyet*, *milliyet* ve *Türklük* gibi meseleler önemli bir muhteva özelliği olarak dikkat çekmektedir. İlk eseri *Pinhan*'dan itibaren romanları değişik milletlere ve kültürlere ait şahısların ilişkileri üzerine oturtulmuş ve *Pinhan* hariç diğer romanlarında değişik ülke ve coğrafyalar mekân olarak kullanılmıştır. Çoğulcu bir sosyal yapıyı yansıtan bu romanlarda kültürler, kimlikler ve milliyetler arası ilişkiler; bazı tarihî ve kültürel tartışmalara, günümüzde yaşanan küreselleşme olgusuna, çok milliyetlilik ve çok kültürlülük gibi meselelere dair iletiler içermektedir. "*Ben tarihçi, diplomat ya da siyasetçi değilim; yazarım. Benim derdim insanla, onların zihin kalıplarını kırmakla ilgileniyorum.*" (Aygündüz 2006) diyen Elif Şafak, insanları sadece fert olarak değil; birçok tarihî, etnik ve kültürel alakalarıyla romanlarına taşımıştır. Türkiye'nin siyasi, etnik ve kültürel problemler yaşadığı günümüzde bir romancı-yazar olarak Elif Şafak'ın, bu meseleleri romanlarına taşıması incelemeğe değer olsa gerektir.

Bununla birlikte ilk önce edebî eserlerin sosyal meseleler açısından incelenmesi konusunda farklı anlayışların olduğunu belirtmek gerekir.

¹ Afganistan'da öldürülen İtalyan Muhabir Maria Grazia Cutuli adına düzenlenen "Uluslararası Gazetecilik Ödülü" 16 Kasım 2006'da Elif Şafak'a verilir. Türkiye Yayıncılar Birliği de 2007'de, cezalara çarptırılan ve yargılanmaları süren yazarlar adına "Düşünce ve İfade Özgürlüğü Ödülü"nü Elif Şafak'a layık görür. Ayrıca, İngiltere'nin Orange Prize Edebiyat Ödülü'ne 2008'de aday gösterilenler arasında *Baba ve Piç* romanı vesilesiyle Elif Şafak da vardır.

XX. asırda yeni eleştiriciler ve Rus formalistleri olmak üzere bazı kuramcılar edebiyat incelemesinin ve eleştirinin tarih, psikoloji, sosyoloji, filoloji gibi disiplinlerden ayrılıp kendine has yöntemlerle esere yaklaşması gerektiği düşüncesindedirler. Mesela Rus biçimcilerden Roman Jakopson'a göre edebiyat biliminin konusu ancak edebîliğin saptanması olmalıdır (Parla 2000: 46). Diğer taraftan 1720'lerde Giambattista Vico'nun sosyolojik yaklaşımlarla edebiyatın ele alınması gerektiği yolundaki düşünceleri (Parla 2000: 46); edebiyatın toplumun bir ifadesi olduğu fikri (Wellek vd. 1983: 124); Stendhal'ın, "*Roman sokağa tutulmuş bir aynadır.*" sözü; Hippolyte Taine'in edebî eserin ırk, zaman, muhit çerçevesinde olduğu yönündeki görüşleri ve Georg Lukacs, Walter Benjamin ve Terry Egleton gibi Marksist kuramcılarının edebiyatı daha ziyade sosyo-ekonomik etkenlerle izah etmeye çalışmaları eleştiri geleneğindeki tarihî, sosyal, felsefi ve benzeri yaklaşımların yaygınlığını göstermektedir.

Wellek ve Warren'a göre de edebiyat *hayat* temsil eder, hayat ise geniş ölçüde sosyal bir gerçektir, hatta tabiatın ve insanın iç veya subjektif dünyası da edebiyatın taklit ettiği konulardır. Yazar sadece toplumun etkisinde kalmaz, aynı zamanda toplumu da etkiler; sanat, hayatı sadece yansıtmaz, ona şekil de verir ve insanlar hayatlarını roman kahramanlarının hayatlarına benzetmek isterler. Wellek ve Warren, muhtemelen gençlerin yaşlılara nazaran okudukları kitapların etkisinde daha çok kaldıklarının ve tecrübesiz okuyucuların edebiyatı hayatın bir yorumu değil olduğu gibi aktarılması şeklinde kabul ettiklerinin farz edilebileceğini söylerler (Wellek vd. 1983: 123, 136).

Bunlar, edebî eserlerin sadece yapısal-teknik özellikleriyle değil, muhteva özellikleriyle, bu muhtevaya dayalı olarak içerebileceği telkinler, düşünceler bakımından da ele alınabileceğini ortaya koyan görüşlerdir. Edebî eser yayımlandığı andan itibaren, bütün muhataplarıyla ilişkiye giren, okuyucunun hayal etmesine, bedii tefekkürüne, tartışmasına vesile olan; okuyucularla etkileşim içinde olan bir konumdur. Eserin başarısı da biraz bu etkinin seviyesine, zenginliğine ve devamlılığına bağlı olsa gerektir. Her ne kadar Elif Şafak ve romanları ve daha ziyade Baba ve Piç romanı *edebîlikten* çok tarihî, hukuki tartışmalara, polemiklere sebep olmuşsa da nihayet yazar ve roman olarak Türk insanının, okuyucusunun gündemine gelmiş, onu etkilemiş veya onun zihninde yer etmiştir. Dolayısıyla yukarıda değinildiği gibi milliyet ve Türklük kavramları açısından ilgi çekici bir muhtevaya sahip olduğunu düşündüğümüz Elif Şafak'ın romanlarının bu dikkatle incelenmesi anlamlı olacak; elbette ki edebiyat incelemesi içinde kalmaya çalışılarak milliyetlerle ilgili kavramların romanın kurgusal dünyasına ne kadar ve nasıl yansıdığı, açık veya örtük hangi mesajlar içerdiği bir makale çerçevesi içinde ele alınacaktır.

Millet, milliyet, ulus, milliyetçilik, ulus devlet gibi kavramlar son iki yüzyıldır toplumların gelişmeleri, ilişkileri bağlamında en çok tartışılan meselelerdendir. Çok daha eski dönemlerden beri değişik şekillerde var olagelen aidiyet düşünce ve duygusu etrafında *milliyetçilik* ve *vatan-severlik* bir ideolojik ve siyasal-sosyal tavır olarak toplumlarda yaygınlaşmış, buna karşılık iletişim ve ulaşım araçlarının çok daha fazla yaygınlaşmaya başladığı 1980'lerden sonraki dönemde de *milliyet* ve *ulus devlet* kavramlarını zorlayan küreselleşme söylemleri öne çıkmaya başlamıştır ve tartışmalar değişik boyutlar kazanarak hâlâ sürüp gitmektedir.

Milliyet kelimesi, Arapça menşeli *millet* kelimesinden türemiş olup sözlüklerde 20. asrın başına kadar “*Din, mezheb, bir din ve mezhebe bulunan cemaat*” (Şemseddin Sami 1978) anlamlarında gösterilirken² bu tarihlerden sonra bugünkü anlamını kazanmıştır: “*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus.*” (Türkçe Sözlük 2005) veya

“(Nation), Ulus. Tarihsel olarak imparatorlukların çözülmesiyle ortaya çıkan ve aralarında ortak dil, din ve kültür bağı bulunan, ortak bir ülkü etrafında birleşmiş, aynı kaderi paylaşan ve bağımsız bir siyasal kimlikle aynı topraklar üzerinde yaşayan insan topluluğu.” (Demir vd. 1992: 248)

olarak tarif edilir.

Max Weber, milliyet duygusunun kaynağının değişik milletler ve dönemler için birçok farklılık gösterdiğini söylemekle birlikte millet kavramının, “*kendini bağımsız bir devlet biçimde ifade edebilen bir duygu birliği*”, buna dayalı olarak da “*kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluk*” şeklinde tanımlanabileceğini ifade eder (Weber 1986: 172).

İnsanlığın soy, oymak, kabile ve millet şeklinde bir sosyolojik gelişim süreci gösterdiğini söyleyen Sadri Maksudi Arsal'a göre; belirli bir sahada yaşayan kabile birliklerinin aralarındaki kavgalar bütün kabilelerin bir merkezî hâkimiyet altına alınmasıyla, yani devletin kurulmasıyla sona ermiştir ve bir devlet içinde birleşen kabileler de barış ve inzibat içinde yaşayan *milleti* teşkil etmişlerdir. Bu birleşmeler bazen zorla olsa da birleşmenin gerçekleşmesinden bir müddet sonra yeni zümreye karşı “*insanların ruhunda mevcut ictimaîlik hasleti sayesinde*” bir bağlılık hissi meydana gelmiştir (Arsal 1979: 60-61). Arsal bunu şöyle açıklar:

² Muallim Naci, Lügat-i Naci isimli sözlüğünde; “*Din ve şariat: Bizce din ve millet birdir. Bir dinde bulunan gürüh*” dedikten sonra “*Bir memlekette doğan, yahut tavattun eden ve aynı hükümetin idaresi tahtında yaşayan efradın heyet-i mecmuası demek olan nation mukabilinde istimal etmemek evladır. Ona mukabil (kavm, ümmet) kelimeleri kullanılmalıdır.*” demektedir.

“*Millî his, hayat için mücadelenin, var olmak azim ve iradesinin de bir tezahürüdür. Fertlerin var olmak azim ve iradesine ‘kendi kendini koruma’ insiyakı denilir; milletlerin var olmak azim ve iradesi de ‘Millî şuur’, ‘Milliyet duygusu’ veya ‘Milliyetçilik’ adlarını alır.*” (Arsal 1979: 65).

Amiran Kurktan da milliyet duygusunun bir milletin varlığını ve birliğini muhafaza ve kültürünü geliştirme duygusu olduğunu belirttikten sonra, milletlerarası barışın sağlanması için de bu duygunun gerekli olduğu fikrindedir (Kurktan 1982:141).

Türklük de bu milliyetlerden biridir ve milliyet kavramında olduğu gibi *Türklük* anlayış ve algısında da birçok farklılık bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin 1982 yılında kabul edilmiş anayasasına, “*Türk devlete vatandaşlık bağı ile bağlanan herkes Türktür.*” (66. madde) ifadesi konularak etnik köken, dil ve din ayırımı yapmadan herkesin Türk kimliğinde (nationality) birleştirilmesi ve Türklüğün hâkim ve kuşatıcı bir kimlik olarak kabul edilmesi amaçlanmıştır. Bu coğrafyada *Türkler* denilen insanların yaptıkları savaşlardan sonra onların hâkimiyetinde kazanılan ve kurulan ülkede yaşayan insanların bir isimle anılmaları gerekiyordu. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra ve dünyada oluşan yeni devlet-millet yapılanmalarının etkisiyle bu ülkede yaşayanlara, çok daha eskiden söylendiği gibi *Türkler* denilmiştir. Yani *Türklük* bu ülkede yaşanan tarihî, siyasal ve sosyal süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ortak milliyetin adı olmuştur. Bu tarihî süreç bunu gerektirmiştir. İlber Ortaylı da bunun içindir ki, Türkiye’deki insanların milliyet duygusunun oluşumunda tarihî sürece vurgu yapmaktadır (Ortaylı 1998: 8). Türklüğün ortak ve kuşatıcı bir kimlik olarak kabul edilmesine karşı mikro milliyetçi anlayışlar veya çok kültürlülük söylemleri öne çıkarılmakta; bunlar sosyal ve kültürel faaliyetlerin, siyasetin, sanatın ve edebiyatın önemli bir teması hâline getirilmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Elif Şafak’ın romanları da bu bağlamda en çok dikkat çeken eserler arasındadır.

Elif Şafak’ın ilk romanı Pinhan, Osmanlı döneminde yaşadığı farz edilen Pinhan isimli bir dervişin hayatı etrafında kurgulanmıştır. Romanın ikinci derecede sayılabilecek kahramanı Karanfil Yorgaki isimli birisidir. Romanda; Dertli Hagopik, Ohannes, Dikran, Artin, Nuritza, Meyhaneci Manol ve Mardiros Ağa olmak üzere yedi tane daha Rum veya Ermeni asıllı insanın ismi geçmektedir. Pinhan romanının şahıs kadrosu milliyet veya etnik köken olarak Osmanlı-Müslüman tebaası, Ermeniler ve Rumlar gibi değişik etnik ve dinî kökenlerden oluşmakta ve bu şahıslar dünyasıyla o dönem Anadolu’sunun çok kültürlü yapısı ortaya konulmaktadır.

Karanfil Yorgaki güzel yüzlüdür ve zulme, cinsel şiddete uğrayan mazlum birisidir. Dertli Hagopik, sevdiği Müslüman bir kızın intiharına

engel olamayıp memleketini terk eden deli dolu fakat içi sevgi dolu kahramandır. Yaşadığı memlekette çok mahir bir sarraf olan Ohannes, Hagopik'in babasıdır ve çevresinde hoş sohbet, gönül ehli birisi olarak bilinir. Dikran, Artin ve Nuritza Hagopik'in kardeşleridir. Meyhaneci Manol da, iri yarı, heybetli, güleç yüzlü, hâlden anlar, sır saklar ve itimat edilen biridir. Mardiros Ağa, Hezarpâre Horoz Baba Tekkesi'nin postnişini Şeyh Mehmet Mühür Efendi'ye tambur öğreten musiki üstadıdır. Görüldüğü üzere Pinhan'daki azınlık kahramanların hepsi olumsuz vasıfları pek olmayan, daha ziyade olumlu figürler olarak yer almıştır. Mısırlı İbrahim ismiyle yer alan kahraman ise çıkarıcı, entrikacı, zevk düşkünüdür ve romanın en olumsuz tiplerindedir. Diğer kahramanlar herhangi bir etnik kimlik vurgusu olmadan zikredilen, Osmanlı'nın Müslüman tebaasına ait olduğu düşünülebilecek şahıslardır.

Pinhan romanında geçen milliyet ve etnik köken ismi olarak görülebilecek isimler arasında Türk kelimesine hiç rastlanılmamıştır³. Arap ve Çin kelimeleri ikişer; Ermeni, Rum, Çerkez, Afgan, Kıptî, Arnavut, İran, Hint, Venedik ve Osmanlı kelimeleri birer defa olmak üzere on iki çeşit milliyet ve etnik kökenle ilgili kelime yer almaktadır. Ayrıca herhangi bir millî ve dinî köken aidiyetinin ötesinde bütün insanlığın aynı anne ve babanın evladı olduğuna vurgu yapan “*Âdemoğulları, Havvakızları*” ifadesi dikkat çekicidir ve üç defa geçmektedir.

Milliyetler ve etnik kökenlerle ilgili algılar ve bunlar arasındaki ilişkiler açısından bakılacak olursa; Pinhan romanında, Ermeniler ve Rumlar gibi unsurların Anadolu ve İstanbul'da yaşadığı ve bu bölgelerin tarihî, sosyal ve kültürel yapısının önemli unsurları olduğu telkin hissedilir. Dürrî Baba Tekkesi'nde kalan Ermeni asıllı Dertli Hagopik, Pinhan'a macerasını anlatırken, kendi kişiliği ile de pek uyuşmayan bir seviyede memleketiyle ilgili sosyal ve kültürel tespitler yapar:

“Benim memleketimde, doğduğum, taşını toprağını karış karış gezdiğim, havasını soluduğum yerde, dört kitabın ehli bir arada yaşardı. Bir arada dediysem mahallelerimiz ayrı; yediğimiz, içtiğimiz, âdetlerimiz ayrı; esvaplarımız ayrı; lâkin soluduğumuz hava, gördüğümüz güneş ve ay birdi. Kuru yerlerin ahalisi pek kederli olurmuş derler, yalan değil. Kederimiz birdi. Aynı gök kubbeye yakarırdık. Aynı yıldızlara bakıp bakıp eskârlanır; aynı yıldızları hesap etmeye çalışırken uyuyakalırdık. Biz kuşaklardır sarraflık ederdik orada. Babam da dedem de dedelerimiz babası da aynı mesleğin erbabıydı. Babama Ohannes usta diye seslenirdi herkes...

³ Romanlarda geçen milliyet ve etnik köken isimleriyle ilgili olarak doğrudan milliyet isimlerinin yanında o milliyetle alakalı dil ve ülke isimleri de sayılmıştır.

Ohannes usta olsaydı dükkân konuklarla dolup taşar, koyu bir muhabbet kaynardı... Anlayacağın, babam varken bir edebî mahfil olan dükkân onun yokluğunda bir başına bırakılmış, metruk bir mekân olurdu.”(Pinhan 44-45).

Bu ifadeler, Anadolu’da değişik etnik ve kültürel unsurların bir arada ve barış içinde yaşadığının hatırlatılmasının yanında, bir zamanlar bölgenin asli unsurları olan bazı kesimlerin her nasılsa artık kalmadığı, o çoklu ve zengin sosyokültürel yapının bir şekilde yok olduğu yolundaki değerlendirmelerin romanın dünyasına taşınmasıdır⁴. Buna mukabil, tarihî döneme uygun olarak da olsa Osmanlı veya Türklüğe aidiyete dair herhangi bir şey sezilmez.

Şehrin Aynaları romanı, 16. asırda, İspanya’da engizisyon zulmüne uğrayıp dinlerini değiştirmek zorunda kalan ve daha sonra bazılarının İstanbul’a göç ettiği Yahudi asıllı Pereira ailesi etrafında şekillenmiştir. Romanın öne çıkan dört kahramanı; Miguel Pereira (İstanbul’a geldikten sonra İsak), Antonio Pereira, İsaabel Nunez Alverez (Antonio’nun karısı) ve Alonso Perez de Herrera’dır. Alonso Perez de Herrera da çok katı bir engizisyon yargıç olması rağmen soyuna Yahudilik karışmış birisidir. Bunların dışında Haham Yakup, Şeyh Süleyman Sedef Efendi de öne çıkan diğer figürlerdir.

Romanda yer alan İspanyol isimli diğer şahısların belli başlıları ise; Andres (İsaabel’in oğlu), Beatriz, Elena Rodriguez, Lucrecia, Rodigo Mendez Silva. Arap Müslümanlar; Amed Zamberel, Yaşlı (Zamberel’in kızı), Zişan kadın (İsak’ın İstanbul’daki hizmetçisi) ve Zülfe’dir. *Şehrin Aynaları* romanında da Gündüz (Zündüg) ve Eceg (Gece) isimli iki ruhani varlık yer almaktadır.

Roman’da, Pereira ailesinin üyeleri zulme, baskıya uğramış; bunun için yaşadıkları yerleri terk edip perişan olmuş mazlumlardır. Yalnız Miguel zafları olan günahkâr ve inançlarına pek bağlı olmayan birisi olmakla birlikte yine de yaptıklarına pişman olan vicdanlı birisidir. Haham Yakup ve onun ahababı Şeyh Süleyman Sedef Efendi hoşgörülü ve merhametli dinî kişiliklerdir. Amed Zamberel de engizisyonun zulmüne uğramış ve hayatı perişan olmuş bir mağdurdur.

Romanın en olumsuz kişisi, Alonso Perez de Herrera, romanda “gizli bir ses” olarak tanımlanan başka bir varlığın iradesinin ve kişiliğinin etkisinde bir nevi kuklalaşmış bir figürdür (Şehrin Aynaları 20). Ro-

⁴ Elif Şafak, kendisine “soykırım”ı tanıyıp tanımadığını soran Ermeni asıllı bir yazara, “Siz gittikten sonra memleketimiz daha çorak hâle geldi. Kültürel, sanatsal, felsefî, toplumsal ve vicdanî olarak pek çok açıdan çoraklaştık...” şeklinde bir cevap yazmıştır (Aygündüz 2006).

manda asıl olumsuz faktör zulme, ayrımcılığa ve insanların yerlerini yurtlarını terk edip perişan olmalarına sebep olan “engizisyon”dur.

Şehrin Aynaları romanında milliyetle ilgili kelimeler arasında on dokuz defa geçen Yahudilik (İsrail, İbraniler, Musevî dahil) ilk sıradadır. Diğerleri; Venedik altı, Rum beş, Türk dört, Mısır-Mısırlılar dört, Yunanlılar üç, Arap üç, İspanyol iki, İtalyan iki, Endülüs iki ve birer defa Fransız, İngiliz, Felemenk, Livornalı, Kürt, Ermeni, Çingene, Kazak, Moskof, Dominikanlar, Kastilya, Aragon, Portekiz, Ceneviz, Hint, Çin, İran, Lübnan, Cezayirli olmak üzere yirmi dokuz çeşit milliyet ve etnik kimlik ismi geçmektedir. Bu romanda da birer defa “*Âdemoğulları, Havvakızları*” ifadesi kullanılmıştır.

Esas olarak İspanya’daki engizisyon zulmünü konu aldığı için Şehrin Aynaları romanının ana temasını dinî ve etnik ayrımcılık oluşturmaktadır. Dönemin engizisyon zihniyeti, “*gizli ses*”in iradesi ve onun kuklaştırdığı Alonso Perez de Herrera isimli vaizin ağzından konuşmaktadır. Üstelik geçmişinde Yahudilik olan Alonso Perez de Herrera’ya engizisyonun vaizliği ve yargıçlığı yaptırılmaktadır. Fakat geçmişle ilgili bu sırrı saklaması “*gizli ses*” tarafından ona tembihlenmiştir (Şehrin Aynaları 23). Herrera’ya göre Hıristiyan kanı kıpkırmızıdır ve Yahudi kanı ise siyaha çalmaktadır. Türkler doğudan gelen felakettirler ve dünyanın en gaddar, en kana susamış ordusuna sahiptirler. Bu “*zebaniler*”, “*gaddar Türkler*” Hıristiyanların ülkelerinde katliamlar yapmışlardır.

Romanda esas olarak, engizisyonlar dönemindeki dinî temelli ayrımcılıklar, ötekileştirmeler sonucu insanların perişan olduğu sergilenerek dinî ve etnik aidiyetin, taassuba dönüşüp insanların barış içinde yaşamasını engellediği ve büyük zulümlere sebep olduğu tezi işlenmiştir. Romanın vakasının İstanbul’da geçen kısmıyla ise Türk, Kürt, Rum, Ermeni, Yahudi, Çingene gibi değişik kökenden insanların burada barış içinde yaşadığı yansıtılarak İstanbul’daki çoğulculuğa ve hoşgörü kültürüne işaret edilmiştir.

Mahrem romanı İstanbul, Sibirya ve Fransa olmak üzere üç değişik mekânda ve üç ayrı dönemde yaşandığı hayal edilen olaylar üzerine kurulmuştur. Romanın önemli kahramanları da üç ayrı millete mensup insanlardan oluşmaktadır. Kahramanlardan biri ismi belirtilmeyen ve 1999’da İstanbul’da yaşayan şişman bir kadındır. Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi 1860’larda İstanbul Pera’da bir eğlence çadırı işleten birisidir. La Belle Anabelle, evlilik dışı ilişki sonucu doğan ve kendisini istemeyen ailesi tarafından bir tiyatro kumpanyasına verilen genç bir kadındır. Bu kadın güzelliği sergilenmek üzere Memiş Efendi’nin eğlence çadırında gösterilere çıkarılmaktadır. Romanın diğer figürü insan-samur

karışımı bir yaratıktır ve Sibirya-Rusya'dan getirilerek çirkinliği Memiş Efendi'nin gösteri çadırında sergilenmektedir.

Romanın Fransız asıllı diğer kahramanları; Madam de Marelle (Anabelle'in annesi), Monsieur de Marelle, hizmetçi delikanlı, kalfa, sütanne ve kumpanya sahibidir. Rus kahramanlar ise; samur avcısı Timofei Ankinov, Tobolsk valisi ve bir denizcidir. Şişman kadın ve Memiş Efendi haricindeki diğer Türk kahramanlar, Be-Ce ve İstanbullu diğer figüran kişiler olarak romanda yer alırlar.

Mahrem romanında en olumsuz kahramanlar Rusya'nın Tobolsk valisi ve samur avcısı Ankinov'dur. Tobolsk valisi, kendi çıkarları için çalışan zalim birisidir. Timofei Ankinov da samur avcılığından kazana-cağı paradan başka bir şeye değer vermeyen, bunun için cinayet işleyebilen ve yöneticilere yordakçılık yapan yine kötü bir kahramandır.

Fransız kahramanlardan Madam de Marelle, genç ve yakışıklı hizmetçisiyle ilişkisinden çocuk doğuran mutsuz bir kadındır. Marelle'in kocası Monsieur de Marelle ilk önceleri karısına karşı zalim ve duyarsız bir tiptir. La Belle Anabelle ise gayrimeşru bir çocuk olmanın talihsizliği ile eğlence çadırlarında güzelliği sergilenerek sırtından para kazanılan zavallı bir kahramandır.

Romanın Türk kahramanlarından Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi doğumundaki sıradışılıkla, simasındaki anlamsızlıkla ve daha sonraki duygusuzluğu ile âdeta anormal bir kişilik olarak çizilmiştir. İsimsiz şişman kadın da şişmanlığı ve oburluğunun mağduru problemlili bir kişiliktir. Be-Ce de şişman kadının birlikte olduğu bir cücedir.

Mahrem romanında, milliyet ve etnik kökenle ilgili yirmi bir değişik millete ait kelime arasında da Türk kelimesine yer verilmez. Sadece bir defa Memalik-i Osmaniye kelimesi geçmektedir. Bunun dışında; Fransız sekiz, Rus yedi, Yahudi, Ermeni, İtalyan, Çerkez, Acem, Rum, İngiliz, Abhazlar ve Bedevî kelimeleri ikişer, Sırlar, Sicilya, Arap, Tatar, Tunguzlar, Venedik, Ceneviz, Arnavut ve Tunguz birer defa geçmektedir.

Mahrem romanında, Fransa'da ve Sibirya'da yaşanan mahremiyetlerin sonuçları İstanbul'da birleşmiş ve buradaki mahremiyetlerle birlikte birbirine karışmıştır. La Belle Anabelle'nin güzelliği İstanbul'daki gösteri çadırında sergilenir. Sibirya'da bulunan samur-insan karışımı bir yaratığın neslinden gelen samurkızın çirkinliği de yine aynı gösteri çadırında teşhir edilir. Gösteri çadırına gelenler anlatılırken değişik etnik köken ve kültürlerden unsurlar tek tek sıralanarak yine İstanbul'un çok kültürlülüğü ve kozmopolit yapısı öne çıkarılmıştır.

Romanın kurgusu, İstanbul'un kültürel ve sosyal dokusunun tarihî süreçler içerisinde nasıl bir coğrafî, etnik ve dinî çeşitlilikten oluştuğunu ve nasıl bir geçmişî barındırdığını ortaya koyan bir yapı arz etmektedir. Mahremiyetler, değişik coğrafya ve milletlerden süzülerek tarihî bir derinlik ve İstanbul'un kozmopolitliği içinde itibarî âleme taşınmıştır. Mahrem romanında milliyetler açısından öne çıkan düşüncelerden biri, Rusların Sibirya'da talan ve zulüm yaptıklarıdır. Rus Çarı'nın adamları ve diğer Ruslar, o bölgede kural tanımadan kazanç peşinde koşmuşlar, karşılına çıkanları ezmişler ve bölgeyi sömürüp halka zulmetmişlerdir.

Bit Palas romanı, üst kurmaca tekniği ile, 1 Mayıs 2002'de gösteride tutuklanan bir gencin hapisanede böcek korkusunu unutmak için uydurduğu olaylar şeklinde kurgulanmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından generalliğini kaybedip 1920'de geldiği İstanbul'da barınamayınca Paris'e giden ve zengin olarak İstanbul'a dönen Antipov çiftinin yaptırdığı Bonbon Palas'ın ve on dairesel bu apartmanda yaşayan çeşitli insanların hikâyesi anlatılmıştır.

Bu romanda da farklı milletlerden insanlar vardır. Romanın merkezî unsuru olan Bonbon Palas'ı yaptıran eski Rus generali Pavel Pavloviç Antipov ile karısı Agripina Fyodorovna Antipova. Yine bilimsel çalışmalarını bırakıp memleketi Rusya'da iken tanıştığı Metin Çetin'in peşine takılarak İstanbul'a gelen Nadya Onnissimovna. "Ben" olarak birinci tekil şahıs kipiyle konuşan üniversite hocasının eski karısı azınlıklardan Yahudi asıllı Aysin ve dostu Ethel. Bunların dışında figüratif konumdaki yabancılar ise şunlardır: Nadya'nın hocası Profesör Kadinski, Nadya'nın halası ve Pavel Pavloviç Antipov'un Fransa'daki evlilik dışı çocuğu Valerie Germain. Romanın diğer kahramanları Antipovlardan sonra Bonbon Palas'ın sakinleri olan ve Türk kimliğine mensup olduğu anlaşılabilir insanlar.

Romandaki yabancı kahramanlar arasında kötü tavırlarıyla öne çıkan olumsuz bir figür yoktur. *Ben* anlatıcın beraber olduğu Ethel yine onun bakış açısıyla biraz olumsuz taraflarıyla verilmiştir. En olumsuz sayılabilecek kişi ise karısı olan Nadya'ya kötü davranan Metin Çetin'dir.

Bit Palas romanında yirmi dört farklı milliyet veya etnik kökenle ilgili kelime geçmektedir. Türklerle ilgili kelime sayısı ise elli dördttür. Diğerleri; Fransız on dokuz, Yahudi on, Ermeni dokuz, İsviçreli altı, Rus dokuz, Arap beş, Rum beş, Amerikalı beş, İngiliz üç, Osmanlı üç, İspanyol iki, Çin iki, Çerkez iki, Çingene iki, İtalyan bir, Hintli bir, Kürt bir, Pakistanlı bir, Arnavut bir, Moldovyalı bir ve Tibetli bir kez yer almaktadır. Bu romanda da bir defa "*Âdemoğulları, Havvakızları*" ifadesi bulunmaktadır.

Bit Palas, İstanbul'un nasıl bir geçmişe sahip olduğunun sergilediği bir romandır. İstanbul'un bilinen görüntüsünün arkasında ne kadar karmaşık ve çoklu etnik ve kültürel yapıyı barındırdığı; hangi toplumsal ve ferdi maceraları gizlediği anlatılmak istenmiştir. Romandan çıkarılacak mesajlar arasında, “*İstanbul bugünüyle ve bilhassa geçmişiyle değişik kökenlerden insanların yaşadığı kozmopolit bir şehirdir ve sadece Türklerin şehri değildir.*” düşüncesi zihinlerde en fazla belirenlerdendir.

Romanda herhangi bir milleti olumsuzlayan genel bir vurgu yoktur. Fakat en olumsuz kahraman olan Metin Çetin'le Nadya'nın ilişkisi anlatılırken Nadya'nın halasının söyledikleri Metin Çetin'nin şahsıyla ilgili değil Türklerle ilgili genel yargılardır. “*Bir Türk'le evleneceğime, her sabah aç karnına, tıka basa dolu bir kül tablası yalamayı tercih ederim.*” (Bit Palas 181) sözü, romanın kahramanlarından bir Rus kadının Türklere karşı tavrını göstermenin ötesinde genel olarak bir nefretin mevcut olduğunu ortaya koyan ve milliyetlerle ilgili zihinlerde takılı kalan en çarpıcı ifadedir.

Araf romanı, farklı milliyetlere mensup olup Boston'da bir arada yaşayan ve lisansüstü eğitim gören öğrencilerin biz ve öteki, aidiyet-aidiyetsizlik, fert-cemiyet eksenindeki hayat tarzı ve tartışmaları üzerine kurulmuştur. Terim anlamı cennet ile cehennem arası demek olan Araf'ta, bir Türk, bir Faslı Arap, bir İspanyol, babası Yahudi bir Amerikalı ve bir Meksikalının, mensup addedildikleri milliyet ve kültür çevresiyle, Amerika'daki yaşayışlarında ve diğer insanlarla ilişkilerinde tabir caizse “iki arda bir derede” kalıplarının hikâyesi anlatılmıştır. Türk olan Ömer Özsipahioğlu, Marksizm'den nihilizme ve hacılığa varan bir tavır içindedir. Faslı olan Abed, Araplığını ve Müslümanlığını unutmamaya çalışır; fakat yine de ikilemden kurtulamayan bir kahramandır. Piyu, Katolik bir İspanyol'dur; ama bunu pek de yansıtmamaktadır. Gail (Zarpanidit), annesi değil babası Yahudi olduğu için aidiyeti konusunda tereddütleri vardır. Allegré, Meksika kökenli Amerikalı ve Piyu'nun arkadaşıdır. Debra Ellen Thomson, eşcinsel temayülleri olan bir Amerikalı. Zehra, Abed'in annesi. Ömer'in kısa dönem kız arkadaşları Tracey ve Lynn. Ömer, Abed ve Piyu'nun ev sahibi Oksana Sergiyenko.

Roman kahramanları arasında iyi veya kötü bir kişilik olarak öne çıkarıldığını söyleyebileceğimiz biri yoktur. Fakat farklı millî, dinî ve kültürel kimliklere ait olmalarına rağmen Boston'da bir araya gelen bu gençlerin bazen insan olmanın zaaflarıyla çeşitli problemler, ikilemler ve savrulmalar yaşadıkları ortadadır.

Araf romanında otuz iki farklı milliyet ve etnik kökenle ilgili kelime bulunmaktadır. Bunlar arasında Amerikalı ile ilgili kelime sayısı altmış ikidir. Türk elli beş, İngiliz kırk altı, İspanyol yirmi bir, Arap dokuz,

Faşlı dokuz, Çinli dokuz, Japon dokuz, Meksikalı sekiz, Yahudi altı, Hintli altı, Yunan dört, Bizans dört, Latinler dört, Babil dört, İran üç, Asur iki, Osmanlı iki, Kızılderili iki, Mısırlı iki, Tibet, Yunan, İzlandalı, Kürt, Çingene, Jamaikalı, Ukraynalı, Amazonlar, Pakistanlı, Filipinli, Moğol ve Afrikalı birer kez geçmektedir

Farklı milliyet ve aidiyetlerine rağmen bir arada yaşayan bu genç insanlar Amerika'daki hayatın kuşatmalarından kendilerini pek kurtaramazlar ve tam anlamıyla *arafa* yaşamaya çalışırlar. Türk olan Ömer Özsipahioğlu, millî veya dinî bir aidiyet endişesi olmayan, hayatın rastlantıları içinde keyfine göre yaşayan bir kahramandır. Amerika'daki hayatın getirdikleri karşısında kendi arzularından başka herhangi bir rezervi veya direnci olmayan Ömer karakteri etrafında zihinlerde belirenler Batı'daki yaygın Türk imajıyla hiç de uyuşmamaktadır. Kötüleştiren, istenmeyen, Batılı değerlere düşman bilinen yerleşik Türk imajına karşı aslında korkulacak bir tarafı olmayan, *Batılıya* yakın, devamlı kulaklığıyla Batı müziği dinleyen, “*zındık birisi*” dir. Üstelik, doktora çalışmasının adı, “*Kan, Beyin ve Aidiyet: Ortadoğu'da Milliyetçilik ve Entelektüeller*” olmasına rağmen bu konularda ciddi bir fikir ve tavır içinde pek gözükmemesi de ilginç bir kurgudur. Kahramanın bu özelliği akla, Mahrem'deki Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi'yi, Bit Palas'taki *ben* anlatıcı ve Metin Çetin'i, Baba ve Piç'teki Türk kahramanları ve Aşk'taki Baybars'ı getirmektedir. Bunların hepsi olumsuz veya değişik problem ve zaafı olan; belirli bir düşünce bütünlüğünden yoksun kahramandır. Ömer'le birlikte İstanbul'a gelen Gail'in kanaatleri olarak da; Türkiye'deki Batılılaşma çabası içinde olan zengin bir kesim ile daha yerli ve daha kalabalık fakat daha fakir kesim arasındaki ayrışmalara ve ötekileştirmelere işaret edilerek, Batılılarda yaygın kanaatin aksine homojen bir “*Türklük*”ün olmadığı, hatta etkin bir *Batılı* kesimin olduğu yansıtılır (*Araf* 326-327).

Romadaki Faşlı Arap Abed ve İspanyol Piyu da kendi aidiyetlerine bağlılıklarını ifade etseler de pratikte pek farklı tavır içinde değildiler. Bilhassa Abed, Amerika'da Müslüman ve Arap olmanın farklılığını gündelik hayatta bazen hissetse de nihayetinde o hayatın içinde yaşayabilmektedir.

Yahudi bilinmesine rağmen, annesi değil babası Yahudi olduğundan bu durumda kendisinin ne olduğunu pek de bilmeyen ve aidiyetiyle ilgili tereddütler yaşayan Gail, yaşadığı sosyo-psikolojik sorunların da tesiriyle bütün karmaşasını, kimlik problemlerini geride bırakıp Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren Boğaziçi Köprüsü'nden atlayarak intihar eder.

Araf'ta, insanların aidiyet duygusuyla millî kimlikler etrafında toplandığı ve birbirini ötekileştirdiği ileri sürülen dünyada lisansüstü eğitim vesilesiyle bir arada yaşamak durumunda kalan gençlerin bunalımlarına, ortada kalışlarına rağmen Amerika'da bir araya gelebildikleri ve böyle bir hayat yaşadıkları ortaya konulmak istenir sanki. Diğer romanlarında olduğu gibi Elif Şafak'ın bilhassa bu romanında da, aidiyetlere göre oluşturulan sınırların ve sınıfların, insanların kendi iç dünyalarında ve çevreyle ilişkilerinde çatışmalara sebep oldukları; farklılıkların bir arada yaşatılmadığı gibi bir kanaat daima kendini hissettirmektedir.

Elif Şafak'ın en fazla tartışmalara konu olan romanı Baba ve Piç, 1915 Ermeni tehciri esnasında anne ve babasını kaybetmiş Şuşan isimli bir Ermeni kızında kökleri birleşen İstanbullu Kazancı ailesi ile Amerika'daki Çakmakçıyan ailesinin kaderlerinin tekrar çakışmasını ve Kazancı ailesinin fertleri arasında yaşanan talihsizlikleri konu edinir⁵. Dolayısıyla romanın aslî kahramanları, Şuşan'ın her iki ailedeki torunlarıdır.

Şuşan-Rıza Selim Kazancı'nın oğlu Levent'in küçük kızı Zeliha, Zeliha'ya ağabeyi Mustafa'nın tecavüzü sonucu dünyaya gelen Asya ve yine Şuşan'nın Çakmakçıyan ailesinden torunu Armanuş romanın öne çıkan kahramanlarıdır. Romanın çoğu Ermeni olan diğer kahramanları ise şunlardır: Dede Ohannes İstanbullu ve onun hanımı Armanuş, Ohannes'in oğulları Yervant, Dikran ve kızı Şuşan, kazan ustası Levon

⁵ Elif Şafak bir röportajında, Baba ve Piç'in yazılışıyla ilgili olarak şunları anlatır: “Beni ilk harekete geçiren şey Ermeni-Amerikalı feminist bir akademisyen oldu. Bir kokteylde tanıştık. Ertesi gün bana bir mail attı: ‘Ben soykırımı uğramış bir Ermeni ailesinin torunuyum. Sen bir Türksün ve benim arkadaşım olabilmen için önce soykırımı tanıyıp tanımadığını öğrenmem lazım.’ Ona dedim ki, Amerikalı yazar Kurt Vonnegut'un bir kitabında bir sahne vardır. 1915'te Türkiye'den kaçmak zorunda olan bir adamın oğlu babasına ‘Eğer günün birinde bir Türk ile karşılaşırsan ondan ne duymak istersin?’ diye sorar. Baba da der ki, ‘Herhâlde bir Türkten biz gittikten sonra yokluğumuzu hissedip hissetmediğini öğrenmek isterim.’ Ben de onu yazdım: Siz gittikten sonra memleketimiz daha çorak hâle geldi. Kültürel, sanatsal, felsefî, toplumsal ve vicdanî olarak pek çok açıdan çoraklaştık. Bu e-mail'i aldıktan hemen sonra çıktı geldi; kendisiyle dost olduk. Oradaki Ermenilerin yüzde 80'i için ‘yasını paylaşıyorum, yokluğunu hissediyorum’ gibi basit cümleler bile yeterli.

Ve ardından kitabı yazmaya başladınız.

Konferanslara katıldım, çok fazla malzeme topladım. Sözlü arşivlere girdim. Ermeni-Türk entellektüeller ağında yer aldım. 1915'te yaşamış, hâlâ Türkçe konuşan Ermenilerin aile hikâyelerini dinledim. Ermeni gençlerin ‘bilinç yükseltme amaçlı’ kurdukları web sitelerini yakından takip ettim.” (Aygündüz 2006).

Dayı, Osmanlı Meclisi üyesi Kirkor Hagopyan, Şuşan'ın kızları Sarpun, Varsenik, Zaruhi ve oğlu Barsam Çakmakçıyan, uzak kuzen Kevork Karaoğlanyan, Zeliha'nın Ermeni kökenli arkadaşı Aram, Chat odası Cafe Constantinopol'deki forumun Armanuş dışında dört Ermeni ve iki Yunan asıllı Türk düşmanı üyeleri, Kazancı ve Çakmakçıyan ailelerinin tekrar karşılaşmalarına vesile olan Amerikalı Rose.

Bu romanda da metafizik figürler bulunmaktadır. Ağulu Bey ve Şeker Şerbet Hanım isimindeki bu varlıklar Banu teyzenin temasta olduğu cinlerdir; 1915 olaylarını ve Asya'nın babasının kim olduğunu Banu teyze Ağulu Bey anlatmıştır.

Kazancı ailesi, büyük dede Rıza Selim Kazancı, Rıza Selim'in diğer hanımı Cicianne, Şuşan-Rıza Selim çiftinin oğlu Levent Kazancı, Levent-Gülsüm çiftinin çocukları Banu, Cevriye, Feride, Mustafa, Zeliha ve Zeliha-Mustafa'nın çocukları Asya'dan oluşmaktadır. Diğerleri ise Asya'nın Cafe Kundera'daki arkadaş grubunu meydana getiren Alkolik Karikatürist, Aşırı Milliyetçi Filmlerin Gayr-ı Milliyetçi Senaristi, Gizli Gay Köşe Yazarı, Olağanüstü Yeteneksiz Şair'dir. Bunların dışında Mustafa'nın cenazesindeki imam ve diğer birkaç figüratif kahraman daha vardır. Bu şahıs kadrosuyla Baba ve Piç'te, Türk-Ermeni ilişkilerinin iç içeliği, tehcirin Ermeniler üzerindeki etkileri, İstanbul'un çok kültürlü ve kozmopolit yapısı zihinlere sunulmaktadır.

Romanın en *kötü* sayılabilecek kişisi Mustafa'dır. Fakat Mustafa'nın bu kötülüğü ve sebep olduğu acı olay, 1915'te yaşananların ve bu olayların Türk ve Ermeni ailelerinde meydana getirdiği yıkımların bir neticesi şeklinde vurgulanır (Baba ve Piç 375). Dolayısıyla asıl kötülük ve olumsuzluk 1915 olaylarıdır, bunu yapanlardır ve bunların tarihî sorumluluğunun üstlenilmeyip özür dilenilmemesidir. Türk aile Kazancıların neredeyse diğer bütün fertleri kötü olmasa da şöyle ya da böyle problemlili kişilerdir. Ailenin erkekleri tuhaf bir şekilde “âdeta soy üzerlerindeki bir lanet” sonucu erken sayılabilecek yaşlarda ölmüşler ve Mustafa hariç aile erkeksiz kalmıştır. O da işlediği meşum fiilin bedeli olarak ablası Banu'nun vesilesiyle intihar etmiştir. Romanın Türk kahramanları arasında problemsiz ve *iyi* denilebilecek tek kişi yoktur. Sanki 1915 olaylarının ufuneti ortalığı kaplamış ve bütün Türkler bunun vebaliyle maluldür.

Ermeni kökenli kahramanlar ise başta Armanuş ve babası Barsam Çakmakçıyan olmak üzere, Ohannes İstanbulliyan, Levon Dayı ve Kirkor Hagopyan tamamen olumlu yönleriyle anlatılmış *iyi* insanlardır.

Baba ve Piç romanında otuz dokuz farklı milliyet ve etnik kökeni hatırlatacak kelime vardır. Bu, Elif Şafak'ın milliyet ve etnik kökenle ilgili en fazla kelimenin geçtiği romanıdır. Türk ve Ermeni toplumu iliş-

kilerini konu alan bu romanda yaklaşık iki yüz on defa Türk, yüz seksen üç defa da Ermeni kelimesi geçmektedir. Romanın bir bölümü Amerika'da geçtiği için de Amerikalılarla ilgili kelime sayısı epeyce fazladır (yetmiş yedi). Diğerleri; Osmanlı yirmi dokuz, İngiliz yirmi altı, Rus on bir, Yahudi on, Meksikalı sekiz, Kürt, Rum ve Yunan altı, Alman ve Çin beş, Fransız dört, Arap, Moğol, Japon ve Bizans üç, Hint, Mısırlı, Hollandalı, Moldovyalı, Çerkez, İtalya ve İspanyol iki, Romanyalı, Zaza, Babil, Lübnan, Endonezyalı, Romanyalı, Vizigotlar, Gürcü, Laz, Abaza, Özbek, Portekizli, Avusturyalı ve İsviçreli birer kez geçmektedir. Bir kez de “*Ádemoğulları Havvakızları*” ifadesi yer almaktadır. Bu romandaki milliyet ve etnik kökenle ilgili kelimelerin fazla olması, İstanbul'un ve Osmanlının etnik köken bakımından çeşitliliğinin vurgulanması ve vakanın bir bölümünün Amerika gibi kozmopolit bir ülkede geçmesi dolayısıyladır.

Roman, Ermeniler açısından tam bir milliyet, aidiyet ve tarih şuuru sergilemesidir. Romanın vakasının kronolojisiyle sıralanacak olursa; Ohannes İstanbullu, “*Ermeni alfabesinin her harfini dilinde ve teninde ayrı ayrı duyumsar ve tataradı tek tek...*” (Baba ve Piç, 237) şeklindeki ifadelerden ve Ermeni halk masallarından çocuk kitabı yazmakta olduğunun belirtilmesinden de anlaşılacağı gibi kuvvetli bir Ermenilik şuuruna sahiptir. Şuşan, tehcirden sonra İstanbul'a getirilmiş ve Şermin ismini verilmiştir. Sonra da Selim Kazancı ile evlenmiştir. Fakat kocasını ve bir çocuğunu (Levon→Levent) bırakıp, Ermenilik geçmişine sahip çıkarak ağabeyiyle Amerika'ya gider. Yervant, bilhassa Dikran Dayı ve Çakmakçıyan ailesinin diğer üyeleri Ermenilik şuuruyla yaşarlar ve hepsi de Türk düşmanıdır. “*Anuş Ağacı*” isimli forum grubunun üyeleri de tarihî miraslarına, kendi kimliklerine sahip çıkarlar ve ortak paydaları yine Türk düşmanlığıdır. Armanuş da bu grubun üyesidir. Annesi, Ermenileri pek sevmeyen bir Amerikalı olsa da babası Çakmakçıyan ailesine mensuptur ve Asya'nın aksine o da kendi milliyetine ve tarihine sahip çıkar. Şuşan Ninesinin yaşadığı evi görmek için Amerika'dan İstanbul'a gelir. Ermeni Çakmakçıyan ailesi ve Anuş Ağacı grubunun diğer milletlere mensup üyelerinin böyle bir anlayışta olmaları *ötekileştirici* bir tavır gibi değil, geçmişlerine sahip çıkmak olarak anlaşılır.

Netice olarak, bu romandan milliyetlerle ilgili çıkarılabilecek ağırlıklı sonuçlardan biri, Ermeniler için mazlum bir millet imajıdır. Çünkü onlar, romanın itibari kişilerinin ifadeleriyle de olsa, Anadolu'da ve İstanbul'da çok eskiden beri var olmalarına rağmen, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden bu yana zulme, asimilasyona (Mimar Sinan gibi) uğramışlar ve 1915 yılında da büyük bir zulüm olan tehcire, hatta soykırıma tâbi tutularak Anadolu'dan çıkarılmışlardır.

Romanın itibari âlemine yansıyan Türk imajı ise genellikle olumsuzdur. Bu imaj, yukarıda bahsedilen Ermeni ve diğer bazı figürlerin; Türklerin Asya'dan Anadolu'ya istilacı olarak gelip burada yaşayan insanları asimile ettikleri, katlettikleri, soykırıma tâbi tuttukları, yerlerini yurtlarını aldıkları, yolundaki kanaatleriyle ve “*kasap Tükler*” (Baba ve Piç, 64-65) gibi ifadeleriyle oluşturulur. Banu Teyze'nin irtibatlı olduğu ve Ağulu Bey ismiyle geçen “...*Geride hiçbir kanıt ve yazılı kayıt kalmamış tarihsel anların tanığıdır onlar. En üzücü hadiselerin en duyarsız tanıkları...*” (Baba ve Piç: 199) ifadeleriyle sırların bir nevi gizli şahidi gibi tanıtilen cin de 1915'te Ermenilere yapılanları anlatmıştır. Bunlardan sonra Türkler için, yaptıklarını kabul edip özür bile dilemeyen zalim bir millet algısı öne çıkmaktadır. Ayrıca Kazancı ailesinin mensupları ve diğer Türk kahramanlar da, geçmişte (1915) yaşanan kötü olayların da tesiriyle (Baba ve Piç, 375) sosyal ve psikolojik sorunlar yaşayan, kendi kimliğinin şuurunda olmayan, kimisi nihilist, kimisi “*alkolik*”, kimisi “*gizli gay*” ve “*olağanüstü yeteneksiz şair*” gibi sıfatlarla verilir ve problemleri bir topluluk olarak yansıtılırlar. Kazancıların tek erkeği Mustafa'nın, kız kardeşi Zeliha'ya tecavüzü de yazar anlatıcının ifadesiyle, 1915 olaylarının toplumda meydana getirdiği travmaların yıllar sonraya yansıyan bir neticesidir (Baba ve Piç, 375). Bu çirkin ve trajik olay, sanki olay örgüsünün düğüm noktasının fazladan bir ajitasyonla bombeleştirilmesi olarak görülmekte ve “*barbar ve şehvet düşkünü Türk*” imajını yeni bir ilinti ile zihinlere sunar (Öğüt 2006). Kendi aidiyetinin farkında, köklerine sahip çıkan ve sağlam bir kişilik olan Ermeni Armanuş'a karşılık; ağabeyin kardeşine tecavüzü sonucu doğan, geçmişinden ve köklerinden habersiz “*piç*” Asya tipi, bireyselliğin ötesinde Türklerin tarihteki yıkımlarının vebali olarak ortaya çıkan ve çeşitli nesep karmaşalarına çağrışımlar yapabilecek sembol bir figür konumundadır.

Siyah Süt, Elif Şafak'ın evliliği, hamileliği ve doğum sonrası üzerine kurulmuş otobiyografik bir roman olarak *benin* etrafında şekillenmiştir. Bu romanda, diğer romanlarında olduğu gibi değişik milliyet ve kimliklerden gelen gelen geniş bir şahıs kadrosu yer almaz. Yazar anlatıcının “*İçimden Sesler Korosu*” dediği ve her biri değişik kişiliklerini temsil ettiği anlaşılabilir hayali figürler (Pratik Akıl Hanım, Hırs Nefs Hanım, Sinik Entel Hanım, Anaç Sütlaç Hanım, Can Derviş Hanım) ve Alkarısı ile Lord Poton isimleriyle andığı doğum sonrası musallat olan cinler vardır. Ben anlatıcının evliliği ve anne olması anlatılırken dünyanın değişik yazarları bu bağlamda mevzu edilerek yine farklı milliyet ve kültürlerden insanların hatırlandığı bir roman dünyası ortaya konulmuştur.

Siyah Süt romanında geçen yirmi yedi farklı milliyet ve etnik kökenle ilgili kelime vardır. Bunlar başında yirmi dört kez geçen Amerikalılar gelmektedir. Bunun dışında Türk on, Çinli sekiz, İngiliz yedi, Japon

altı, Fransız ve Yahudi beş, Rus, Arap, ve Hintli üç, Filipinli, Moldovyalı, Özbek, Çingene, Zimbabveli ve Fars iki, Osmanlı, Avustralyalı, Alman, Pakistanlı, Kırgızlar, İspanyol, İskoç, Yunan, Filistinli, Meksikalı ve Brezilyalı birer kez yer almaktadır. Bu dağılım, Siyah Süt gibi biyografik bir romanda da Elif Şafak'ın çok milletli bir zihinsel salınım içinde olduğunu gösterir.

Elif Şafak'ın son romanı *Aşk'ta* iki ayrı aşk hikâyesi anlatılır. Bu hikâyelerden biri 2008'de Boston'da monoton bir hayatı olan Ella Rubinstein isimli Yahudi bir ev kadını ile İskoç kökenli, sonradan sufiliğe meyletmiş olan Aziz Z. Zahara arasında yaşanır. Üst kurmaca olarak anlatılan diğer aşk hikâyesi ise 13. asrın ortalarında Şems-i Tebrizî ile Mevlânâ arasındaki gönül birliğidir.

Elif Şafak; Mahrem, Bit Palas ve Baba ve Piç'te olduğu gibi *Aşk'ta* da değişik çağ ve coğrafya insanların hikâyelerini postmodern bir roman kurgusu içinde bir araya getirmiştir: Amerikalı Yahudi kahramanlar Ella Rubinstein ve ilk kocası David, çocukları Jeanette, Orly, Avi. Ella'nın sevgilisi ve sonraki kocası Mevlânâ hayranı İskoç asıllı Aziz Z. Zahara. Zahara'nın Hollandalı karısı Margot. Diğer hikâyedeki Hristiyan ailenin kızı Çölgülü ve Meyhaneci Hıristos. Hatta Mevlânâ'nın Hristiyan asıllı hanımı Kerra. Diğer tarafta Tebrizli Şems, Bağdatlı Baba Zaman, Kızıl Çömez, Mevlânâ ve oğulları, köylü kızı Kimya, İranlı halı tüccarı, Dilenci Hasan, Sarhoş Süleyman, Cengaver Baybars, eski Haşhaşî fedaisi olan Şems'in katili Çakal Kafa.

Aşk romanındaki kötü kahramanların biri Mevlânâ zamanında Konya'da inzibatlık yapan Baybars'tır. İsminden anlaşılacağı gibi o bir Türk'tür. Baybars zalimdir, günahkârdır, cahildir, uyuşturucu bağımlısı ve şehvet düşkünüdür. Diğer kötü kahramanlar da Baybars'ın etrafındakilerdir. Bir diğer kötü kahraman da katil Çakal Kafa'dır. Şems'i para için öldüren Çakal Kafa merhametsizdir, vahşidir ve kerhanede kabadayılık yapmaktadır.

Romanın en mazlumu ise aslen bir Hristiyan olan Çölgülü'dür ve başta Baybars'ın zulmüne uğramıştır. Yahudi mahallesindeki Hristiyan meyhaneci Hıristos, Pinhan'daki meyhaneci Manol gibi yine iyi bir adamdır. Şems ve Mevlânâ ise romanın aşk, merhamet ve hoşgörü kahramanlarıdır.

Aşk romanında yirmi beş farklı milliyet ve etnik kökenle ilgili kelime geçmektedir. En fazla on dokuz defa söz konusu edilen Moğol kelimesidir. Diğerleri ise Yahudi on iki, Arap ve Fars altışar, Türk beş, İranlı dört, Rum ve İskoçyalı üçer, Kürt, Mayalar, Amerikalı, Selçuklu, ve Yunan ikişer, Çingene, Fransız, İngiliz, Japon, Hollandalı, Guatemalalı, Süryanî, Ermeni, Ceneviz, Memlukîler, Hintli ve Meksikalı birer kez

olmak üzere yer almaktadırlar. Bu romanda da değişik coğrafya ve milliyetlerden insanların yer aldığı bir şahıs kadrosu bulunmakta; böylece çoğulcu ve çok kültürlü çağrışımlara zemin hazırlanmaktadır.

Romanın en kötü kahramanının, Mevlânâ döneminde yaşayan, *Baybars* isimli bir Türk olması az da olsa “*barbar Türkler*” imajına gönderme yapmaktadır. Aşk romanının *milliyet* kavramı açısından dikkat çeken yanı, milliyetler, aidiyetler, inançlar ötesi çoklu bir yapı (multinational, multireligion) arz etmesidir. Aziz Zahara, “*Aşk Şeriatı*” isimli romanıyla ilgili olarak editöre yazdığı mektupta,

“*Size bu satırları Amsterdam’dan yolluyorum. İlişikteki hikâyem ise, Anadolu’da geçmekte, 13. yüzyıl Konya’sında. Ama samimi düşüncem şudur ki, işbu hikâye zamandan, mekândan ve kültür farklılıklarından münezzehtir. Evrenseldir.*” (Aşk, 30)

demektedir. Aziz Zahara’nın Konya’da vefatı ve buradaki cenaze törenine birçok ülkeden farklı milliyet, inanç ve meslekten insanların kendi ritüelleriyle katılması neticesinde evrensel düzeyde hoşgörü ve sevgide birleşmenin yanında millî veya dinî aidiyetler üstünlüğü ve öteligi telkin eden bir kurgu ön plana çıkar.

Elif Şafak’ın romanlarına mekân açısından bakılacak olursa bu yazı bağlamında şunları söylemek mümkün: Pinhan romanının mekânı, değişik kültür ve milliyetlerin bir arada yaşadığı telkin edilen Osmanlı dönemindeki Anadolu ve İstanbul’dur. Şehrin Aynaları’nda, engizisyon dönemi İspanyası, Venedik ve İstanbul olmak üzere üç değişik coğrafyaya yayılır. Buralar, o dönem İspanya’sından kaçan ve Osmanlı’ya sığınan Yahudilerin macerasının mekânıdır. Mahrem’de Sibirya ve Fransa’dan İstanbul’a geçilir.1600’lerde Rus yayılcılığı sırasında açgözlülükle talan edilen Sibirya’dan 1800’lerin Fransa’sına ve İstanbul’una, nihayet günümüz İstanbul’una gelinir. Bit Palas’ta 1920’lerden 2000’lere uzanan bir süreçte İstanbul aslî mekân olmak üzere Rusya ve Fransa vardır. Araf’ta asıl mekân Amerika-Boston olmasına rağmen İstanbul ve Fas’a kadar uzanır. Baba ve Piç’te 1915’lerin İstanbul’u ve 2000’lerin Amerika’sıdır. 1915 yılının İstanbul’una da dönülür. Siyah Süt’te aslî mekân İstanbul, sonra Amerika olmakla beraber değişik yazarlar dolayısıyla dünyanın farklı coğrafyaları hatırlanır. *Aşk* romanında Ella ve Zahara hikâyesi için Amerika-Boston, Gutemala, Hollanda ve Konya; Şems-Mevlânâ hikâyesi için 13. asırda Semerkand, İskenderiye, Bağdat, Şam ve yine Konya’dır. Dört kıtaya yayılan bu mekân çeşitliliği Elif Şafak’ın romanlarında *millî vatan* olgusunun ötesinde bir *rüy-i zemin* anlayışının, küreselliğin olduğunu gösterir.

Sonuç

Netice olarak, Elif Şafak'ın bütün romanlarının şahıs kadroları farklı kökenlere mensup insanlardan oluşmuştur ve toplam olarak seksen üç millet veya etnik kökenle ilgili isim yer almaktadır. Dolayısıyla Elif Şafak'ın roman dünyası daima Türklüğün ve Türk coğrafyasının dışına taşan çok milliyetli ve ülkelerarası bir iklime sahiptir. Çoğulculuk ve çok kültürlülük âdetâ *temel güç* (etimon spiritual) olarak Elif Şafak'ın bütün romanlarında varlığını hissettirmektedir. Dört romanında kullandığı “*Âdemoğulları, Havvakızları*” ifadesi de kadın erkek bütün insanlığa bakışının işaretidir. Bu romanlar bir *milliyet* veya *millet* algısına oturmamaktadır. Böyle bir algı ve anlayışın ötesinde daha geniş bir zeminde temellenmektedir. Bu yapının arka planında postmodern geleneğin etkileriyle birlikte, Şafak'ın çok değişik ülke ve kültürler arasında geçen kendi hayat macerasının (Şafak 2006a), son dönem küreselleşme söylemlerinin ve çeşitli aidiyet kategorilerinin insanlığın geçmişinde ayrımcılıklara, zulüm ve acılara (engizisyon zulmü, Rusların Sibiryâ'da yaptıkları, 1915 olayları gibi) sebebiyet verdiği kabulünün olduğu açıktır. Ayrıca bütün insanlığı kucaklamaya çalışan ve neredeyse sınırsız farklılıkların bir aradalığına dayanan roman dünyası, insanlığın tarihî süreçlerde ve değişik coğrafyalarda oluşturduğu sosyolojik klasik gelişim basamaklarına ve kategorilerine pek uymamaktadır. “*Millilik*”in ötesinde âdetâ *nev-i beşer* ve *rüy-i zemin* birlikteliği şeklinde evrensel bir arayıştır. Fakat genel manada çoğulculuğun hakim olduğu bu itibarî âlemin, bazen tasavvufa dayandırılmaya çalışılan tarafları olsa da *postmodernizm* ve *küreselleşme* dışında belli bir arka planı görünmemektedir ve daha çok, her türlü insanı kucaklayarak farklılıkların barış içinde yaşadığı hoşgörülü bir arayış manzarası arz etmektedir.

Şafak'ın roman dünyasında Türklük, yukarıda anlatılmaya çalışılan genel bakış açısıyla görülen milliyetlerden biri olmakla beraber elbette ki bazı farklılıklar arz etmektedir. Romanlarda yazar anlatıcının veya tematik gücün Türklüğe aidiyetinin ifade edildiği, Türklüğe sahip çıktığı görülmektedir ve aidiyet açısından bir nevi *nötr* tavır fark edilmektedir. Türklerin, Anadolu'yu işgal edip yerleştiği; bu bölgede yaşayan başka etnik ve kültürel unsurları bir şekilde asimle ettiği veya en azından ayrımcılık yaptığı; bilhassa 1915 olayları esnasında Ermenilere büyük acılar çektiği; *Ermeni kahramanların söylemleriyle*, onlara soykırım uyguladığı; yaşanan bu tarihî facialar sebebiyle insanlarda çeşitli sosyopsikolojik travmaların olduğu romanların kurgusal dünyası ve buradaki dramatik sahneler üzerinden açık veya örtük mesajlar olarak

çıkarılabilir⁶. Ayrıca belirgin bir şekilde, Anadolu ve İstanbul'un bir Türk vatani olmasının yanında, Baba ve Piç'teki "aşure" motifi ve yazarın "ebri modeli" ifadesiyle anlatmak istediği gibi, bilhassa geçmişte değişik etnik ve kültürel unsurların iç içe yaşadığı, Türklerin bu topraklardaki unsurlardan biri olduğu yolunda bir düşünce de zihinlere sunulmaktadır⁷.

Elif Şafak, romanlarında, aidiyet tavrı göstermeden bütün "insanlık"ı kapsamaya, kucaklamaya çalışan bakış açısıyla *millet* ve *milliyet* kavramlarının ötesinde, bu kavramlar temeline oturmayan bir sosyolojik yapı kurmuş ve bu yapıya uygun bir *Türklük* algısını kurgusal âleme taşımıştır.

KAYNAKÇA

- ARSAL, Sadri Maksudi (1979), *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, (4. bs), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AYGÜNDÜZ, Filiz, (2006) "Ben Siyasetçi ya da Tarihçi Değil Yazarım", <http://www.elifsafak.us/roportajlar.asp?islem=roportaj&id=121>, (son erişim 15.02.2009)
- DEMİR, Ömer-Acar, Mustafa (1992), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, Ankara.
- KURKTAN, Amiran (1982), *Genel Sosyoloji*, (2. bs), Divan Yayınları, İstanbul.
- MUALLİM NACİ (1978), *Lügat-i Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1998), "Millet Kimliği Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, S. 50, Mart-Nisan 1998.
- ÖĞÜT, Hande (2006), "Sivri Dilli Bir Roman: Baba ve Piç", *Radikal Kitap*, 10 Mart 2006.
- PARLA, Jale (2000), *Donkişot'tan Bugüne Roman*, İletim Yayınları, İstanbul.

⁶ Elif Şafak, 2006 yılında kendisi ile yapılan bir mülakatta, "Kitabınızın Ermeni soykırımını kabul ettiğini düşünüyor musunuz?" sorusuna şu cevabı verir:

"Ben ne bu romanımda ne de diğerlerinde, okurlara tepeden inme mesaj veren bir yazar olmadım. Her kitap farklı okumalara açıktır ve neyi düşünüp düşünmeyeceğine okur kendisi karar verir. Ama hemen şunu ekleyeyim, ben 1915'te yaşananları soykırım olarak görmüyorum. Soykırım kelimesini bu yüzden hiç kullanmadım zaten. Ben 'tehcir'i anlatıyorum. Yalnız şu da var, biz genellikle tehcir kelimesini hafife alıyoruz, sanki 'yürüdüler gittiler' gibi..." (Şafak, 2006b).

⁷ Elif Şafak, Anadolu için "mozaik" değil "ebri modeli" ifadesini kullanmaktadır (Sazak, 2005).

- SAZAK, Derya (2005), “Mozaik Değil Ebru Modeli Konuşulmalı”, <http://www.elifsafak.us/roportajlar.asp?islem=roportaj&id=106> (son erişim 02.03.2009).
- ŞAFAK, Elif (2006/1), <http://www.elifsafak.us/roportajlar.asp?islem=roportaj&id=197> (son erişim 25.04.2009).
- ŞAFAK, Elif (2006/2), <http://www.elifsafak.us/roportajlar.asp?islem=roportaj&id=158> (son erişim 14.02.2009).
- ŞAFAK, Elif (1997), *Pinhan*, (1. bs), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2007), *Şehrin Aynaları*, (8. bs), Metis Yayınları, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2000), *Mahrem*, (1. bs), Metis Yayınları, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2006/3), *Bit Palas*, (6. bs), Metis Yayınları, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2004), *Araf*, (7. bs), Metis Yayınları, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2006/4), *Baba ve Piç*, (çev. Aslı Biçen), 5. bs, Metis Yayınları, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2007), *Siyah Süt*, (1. bs), Doğan Kitap, İstanbul.
- ŞAFAK, Elif (2009), *Aşk*, (çev. K. Yiğit Us), (1. bs), Doğan Kitap, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1978), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- WEBER, Max, (1986), *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- WELLEK, Rene-WARREN, Austin (1983), *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.